

jaǵısında kemededen túsiwden jigirma traktor qatara dizilip bir sap tarttı-aw, onıń aldında anaw jaǵı Shanishpay kópır, mınaw jaǵı *Qotankól*, Sarı atawlardıń, *Qallıjaǵıs* penen Xalqabadtıń tolı jurtınıń bas kótergen shabandozları Shaǵaldan Xalqabadqa shekem ǵıyıqta bastı salıp, ılaq oynap, shańǵıtına izindegi traktorlardı kómse, traktorlar óziniń izine ergen sansız alamandı kómdi-aw! (II, 32).

Quwanishjarma: Tum-tusınan kóp salma emshektey emip turǵan soń, *Quwanishjarmadan* jartıwlı suw shıqpay... (II, 198).

Misallardaǵı jaǵıs appeliyativli kelgen Qállı - bul adam atına qoyılǵan gidronim bolsa, Shaǵal appeliyativli gidronim – Xalqabad elatı menen Nókis qalasınıń aralıǵındaǵı Shaǵalkópır gidronimi, Shaǵal awılındaǵı usı kópirge qatnaslı jaǵıs ekenligi názerde tutıladı. Bul gidronim atamasında da xalıqlıq etimologiyaǵa qatnaslı eki maǵlıwmattı ushıratamız. Birinshiden, usı suw obyektı janında ertede shaǵal - dúz haywanı, jabayı haywanlar kóp bolsa, ekinshiden, aymaqta sumlıqlı, shaǵal haywanınıń sumlıǵında qıw, sum ǵarrınıń jasaǵanlıǵı, onıń laqabı *shaǵal* ekenligi menen baylanıslı.

G.Mambetova: «Al, jarmıs, jarma, jarǵan appeliyativli gidronimlerdiń xalqımızda uzaq dáwirlerden berli bar ekenligin, sebebi bul suw obyektleri ele texnika joq waqıtlarda adamlardıń qol kómegi menen jámlesip, kómek aytıw jolı menen qazılǵan. Partaw, tegis, taqır jerlerden jarıp qazıw háreketi arqalı ámelge asırılǵanlıǵınan usılay ataladı» [3:24] dep kórsetedi.

Ketken appeliyativli gidronimler belgili waqıyalarǵa qatnaslı túrde atalǵan.

Ketken appeliyativli gidronimler: Qızketken, Atanketken t.b.

Shıǵarma tilinde tómendegishe gidronimler de jumsaladı.

Qızketken: «Krasny metallist» zawıtınıń *Qızketkenge* jibergen eski batırın barıp bir kóretuǵın eken (II, 157).

Atanketken: «Jańa talap» penen «Jaqsılıq»tıń arasin nawqaraǵay qamıslı, dońız jataqlı dúz toǵay «*Atanketken*» oyıslıǵı bólip atalatuǵın edi (II, 294).

Misallardaǵı Qızketken gidronimi quramındaǵı qız-adam mánisin ańlatatuǵın sóz bolıp, xalıq ápsanalarındaǵı Aysha isimli qızdıń ayaqtaǵı awıllarǵa suw aparıw ushın jigitlerge úlken ózekti qazdırǵanın, suw sol óz awılına jetip barǵan kúni ózin jigitlerge inam etiw wádesin beriwi, eń sońında úlken suw jolınıń qazıwı pitkende, qız óz denesin suwǵa atıp nabıt bolıw waqıyası menen baylanıstırıladı. Al, Atanketken gidroniminde atanını suwǵa ketip ǵarq bolıwı waqıyası menen baylanıslı bolǵanlıqtan hám usı waqıyaǵa xalıq gúwa bolǵanlıqtan suw obyektiniń ataması usılay atalǵan.

«Xalqabad» shıǵarmasında bunnan basqa kópır, kanal, shúńgil, arna appeliyativli gidronimler tómendegi misallarda ushırasadı.

Qıysıqkanal: Sarı ataw toǵayınıń túslik jalǵası – *Qıysıqkanal*dıń bergi jaǵındaǵı jigildik aralas sarı torańǵılıqlar kem-kemnen sayramlasa basladı (II, 143).

Tuwbay kópır: *Tuwbaydıń* kópirine órmelewden-aq qańqayǵan traktor, qashıp quwısqan qaralar kórindi (II, 102).

Úlpetshúńgil: Mal tap «*Úlpetshúńgil*»degi Amanbay baslıqtıń tusına jetip qalǵan eken (II, 142).

Kegeyli: On altınshı jıldıń báhárinde *Kegeyli* boyındaǵı Sapar aqsaqaldıń jamanshalarınan bul qızdı baspashı alıp ketken eken (II, 5).

Juwmalap aytqanda, «Xalqabad» romanı tilinde gidronimler ónimli qollanılıp, olardıń atamaları xalıqtıń milliy mentallıǵınıń, oy-pikirińniń nátiyjesi bolıwı menen birge, qaraqalpaq tiliniń leksikasınıń bay ekenligin, sóz saplaw, atama qoyıwındaǵı xalıqtıń sheberliginiń de ayqın dálili bolıp esaplanadı.

Ádebiyatlar

1. Баскаков Н.А. Географическая номенклатура в топонимии Горного Алтая. // Топонимика Востока. – Москва: «Наука», 1969, -С.65-69.
2. Ўзбек халқ шевалари луғати. – Тошкент: «Фан», 1971, 164-б.
3. Mambetova G.J. Qaraqalpaqstanınıń arqa rayonları gidronimleri. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2021, 24-b.
4. Ш.Сейитов. «Халқабад» романы. –Т. II. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1981.
5. Ш.Сейитов. «Халқабад» романы. –Т. III. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1989.

РЕЗЮМЕ. Мақоллада Sh.Seyitovning “Xalqobod” romanida qoʻllanilgan gidronimlarning oʻrni tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilingan. Maqolada romandagi gidronimlarning semantikasi oʻrganiladi.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируется роль гидронимов, используемых в романе Ш.Сейитова «Халкобод» с лингвистической точки зрения. В статье исследуется семантика гидронимов в романе.

SUMMARY. The article analyzes the role of hydronyms used in Sh. Seyitov's novel “Khalkobod” from a linguistic point of view. The article examines the semantics of hydronyms in the novel.

QARAQALPAQ HÁM INGLIS TILLERINDE ERKELETIWSHI-KISHIREYTIWSHI AFFIKS HÁM AFFIKSOIDLARDÍŃ GENDER ÓZGESHELIGI

Q.M.Sarsenbaeva – tayanish doktorant

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Tayanch soʻzlar: affiks, affiksoid, erkalash va kichraytish, atoqli ot, gender, soʻz yasash, morfologiya.

Ключевые слова: аффикс, аффиксoid, уменьшительно-ласкательные слова, собственные имена, гендер, словообразование.

Key words: affix, affixoid, diminutives, proper nouns, gender, word formation, morphology.

Kirisiw. Sóz jasalıw barısında affiksler menen bir qatarda affiksoidlar dep atalatuǵın til birlikleri de qollanıladı. Kópshilik lingvistikalıq ádebiyatlarda affiks hám affiksoid sıyaqlı terminlerdi jiyi ushıratamız. Bul eki

til birlikleri bir-birine uqsastay kóringeni menen olardıń arasında ayırmashılıqlar bar.

Affiks termini latinsha “biriktirilgen” degendi ańlatıp, sózlerge qosılıp jańa sóz yáki sóz dizbegin payda etiwshi til

birligi bolıp esaplanadı. Mısalı: -shı (suwshı), -lar (balalar). Al, affiksoid termini bolsa latinsha “affikske uqsas” degen mánisti bildirip, negizinde, leksikalıq mánı bildirip, keyin affiks sıyaqlı grammatikalıq mánı ańlatıwǵa xızmet qılatuǵın til birligi esaplanadı. Mısalı-xana (asxana), -jan (Dosjan) hám t.b. Joqarıdaǵı mısallardaǵı - xana hám/-jan affiksoidları, negizinde, jeke turıp ta leksikalıq mánı ańlata aladı, biraq bul mısallarda olar affiksler sıyaqlı grammatikalıq mánı ańlatıp, jańa sóz jasap kelgen.

Tiykargı bólim. Basqa túrkiy tiller sıyaqlı qaraqalpaq tilinde de adam atlarınıń affiksler arqalı jasalıwında kishireytiw hám erkeletiw mánisine iye formalar ayırıqsha orındı iyeleydi. Usı tiykarda O.Sayımbetov óziniń “Qaraqalpaq tilinde menshikli adam atlarınıń quramı hám qurılısı” atlı kandidatlıq dissertaciyasında 10 affiks hám 10 affiksoid (affikslik mánige ótken emocional xarakterdegi sózler) arqalı menshikli adam atları jasalıwı múmkin ekenligin dálillep bergén [5]. Ol óziniń bul miynetinde subyektiv baha formaları arqalı jasalǵan adam atların 2 usılda alıp qarawǵa boladı dep kórsetken hám olar tómendegishe:

1 Affiksaciya usılı arqalı: (-day, -dek, -sha/-she, -sh, -ash/esh, ish/ish, -m, -ım/im, -dan/den, -tan/ten, -et, -q, -aq/ek, -n, -an/en, -key

2 Emocional sıpattaǵı sózlerdiń qosılıw usılı (affiksoidlar) arqalı: -tay, -áke/-eke, -ay, -bay, -biy/beg, -biybi/-biyke, -gúl, -jan/-xan.

Demek, kórinip turǵanıday, O.Sayımbetov menshikli adam atlarında ushırasatuǵın erkeletiwshi-kishireytiwshi affiks hám affiksoidlar haqqında izertlew alıp barǵan. Sonday-aq, ol bul affiks hám affiksoidlardı gender (jınıs) ózgesheligine qarap ta analizlegen. Usı tiykarda ol-day-dek (Ayday, Aqbalday, Palday), -sha-she (Aysha, Ayımsha, Gúlaysha, Orınsha, Xansha, Ayxansha), -sh, -ash-esh, -ish-ish (Almash, Baǵdash, Gúlash, Perdeshe, Biybish), -ım/im, -m (Ayım, Baǵım, Gúlim, Nazım, Ulım, Xanım), -dan/den -tan/ten (Toydan, Aydan), -q, -aq/ek (Jumaq, Gúlsağ) affikslerin hám-ay (Altınay, Gúlay, Gúmisay, Erkinay, Qurbanay, Úmitay, Tolǵanay), -biy (Gúlbiy, Palbiy, Ulbiy), -beg (Ulbeke), -biybi (Aybiybi, Janbiybi, Rabiyybi), -biyke (Dáwletbiyke, Jaqsıbiyke, Mirzabiyye, Palbiyye, Ulbiyye), -gúl (Ajargúl, Dánegúl, Ziyneǵúl), -jan (Gúljan, Narjan, Sánemjan, Biybijan, Húrimjan, Gúlimjan), -xan (Gúlimxan, Ulımxan, Sulıwxan) affiksoidlarınıń hayal adam atlarında ushırasatuǵınligın izetlegen.

Al -sha/-she (Orınshaev, Sarıshaev-tek ǵana familiyalarda), -sh, -ash/esh, -ish-ish (Allash, Baltash, Bekish, Jumash, Nurish, Qutish, Pirish, Orash, Óteshe, Sapash, Sultash, Ayash, Áyteshe, Babash, Baltash, Erماش, Jaqash, Jumash, Qurbash, Qutish, Tóresh, Turdish, Allash), -ekesh (Pirekesh, Orekesh) -ım/-im, -m (Begim, Palım, Pirim, Turım, Orazım, Satım, Sádım, Seytim, Dáwım, Dilim, Dosım, Doshım, Erim, Esim, Eshim, Jaqsım, Qutım, Nurım, Arzım), -dan/den, -tan/ten (Serdan, Baydan, Qaltan), -et (Eset, Beket, Jámet), -q, -aq/ek (Aytaq, Perdek, Pirek, Seytek, Dáwek, Qudek, Tólek, Mirzek, Allaq, Babaq, Dosaq, Qosaq, Dúyseke, Biyseke, Berdaq, Seytaq, Jumeke, Mádek, Oraqa, Japaq, Allaq) affiksleri hám-tay (Amantay, Ertay, Dostay, Nurtay, Joltay, Qaratay), -áke/-eke (Sáke, Táke, Ayeke, Dáweke, Doseke, Sáyeke, Náreke, Máteke, Pireke), -ay (Abılay, Jolay, Xoshay, Dosay, Qosay, Nasıray, Seytay), -bay (Batırbay, Aqılbay, Muratbay, Jaqsıbay, Jeńisbay, Sabırbay, Turǵanbay, Dáwletbay), -biy (Mamanbiy,

Aydosbiy), -beg (Mádiyarbek, Muratbek, Áǵabek, Atabek, Beglerbek, Yusipbek), -gúl (Gúlmurat, Gúlmırza, Gúlimbet, Gúlman), -jan (Aytjan, Bawjan, Axmetjan, Sálımjan, Kámiljan, Dosjan, Nazarxan, Nádırxan, Baytxan), -xan (Nazarxan, Nádırxan, Baytxan) affiksoidları er adam atlarında ushırasatuǵınligın izertlegen.

Al, -sha/-she (Aysha, Gúlaysha, Sarıshaev, Orınshaev -er adam atlarında, tek ǵana familiyalarda), -sh, -ash/esh, -ish/-ish (Almash, Dámesh, Biybish, Kámish, Allash, Tóresh, Qutish, Bekish, Pirish), -m, ım/im (Ayım, Nazım, Baǵım, Pirim, Jaqsım, Doshım, Eshim), -dan/-den -tan/-ten (Aydan, Toydan, Serdan, Baydan, Qaltan), -q, -aq/-ek (Jumaq, Gúlsağ, Aytaq, Babaq, Pirek, Dáwek, Oraqa) affiksleri hám -ay (Altınay, Tolǵanay, Gúmisay, Abılay, Jolay, Qosay, Dosay), -biy (Gúlbiy, Palbiy, Ulbiy, Mamanbiy, Aydosbiy), -beg (Ulbeke, Begzada, Mádiyarbek, Atabek, Áǵabek), -gúl (Ajargúl, Dánegúl, Zeyneǵúl, Gúlmurat, Gúlmırza, Gúlimbet, Gúlman), -jan (Gúljan, Sánemjan, Biybijan, Dosjan, Aytjan, Kámiljan), -xan (Gúlimxan, Sulıwxan, Úrimxan, Nazarxan, Nádırxan, Baytxan) affiksoidları biytárep bolıp er adam atları menen bir qatarda hayal-qızlar atlarında da ushırasadı.

Tómendegi keste (1-kestege qarań) qaraqalpaqsha adam atlarında qollanılauǵın erkeletiwshi-kishireytiwshi affiks (-day, -dek, -sha -she, -sh, -ash, -esh, -ish, -ish, -ekesh, -m, -ım, -im, -dan-den, -tan -ten, -et, -q, aq ek, -n, an en) hám affiksoidlarınıń (-key, -tay, -áke eke, -ay, -bay, -biy beg, -biybi, -biyke, -gúl, -jan, -xan) gender (jınıs) ózgesheligi sáwlelengen bolıp, erler hám hayal-qızlar atlarında qollanılauǵın (+) belgisi menen, qollanılmaıtuǵın (-) belgisi menen, al, eki jınısta da qollanılauǵın yaǵnıy biytárep affiks hám affiksoidlar eki tárep te (+) belgisi menen berilgen.

Qaraqalpaqsha adam atlarında qollanılauǵın erkeletiwshi-kishireytiwshi affiks hám affiksoidlardıń gender ózgesheligi.

1-keste

	Er adam atları	Hayal-qızlar atları
-day, -dek	-	+
-sha/she	+	+
-sh, -ash/esh, ish/ish	+	+
-ekesh	+	-
-m, ım/im	+	+
-dan/den, -tan/ten	+	+
-et	+	-
-q, -aq/ek	+	+
-n, -an/en	+	-
-key	+	-
-tay	+	-
-áke/eke	+	-
-ay	+	+
-bay	+	-
-biy, -beg	+	+
-biybi, -biyke	-	+
-gúl	+	+
-jan	+	+
-xan	+	+

Sonday-aq, qaraqalpaqsha adam atlarınıń quramında -key qosımtası da ushırasadı. Ol kópshilik túrkiy tillerinde adam atlarınıń quramında bar. Máselen, tatarsha: Kamilkey, Dáwletkey; qırǵızsha: Qánikey; bashqurtsha: Mińqay,

Mirzaqay, Xanqay, Xaniqay, Ayukay hám t.b. Bunday adam atların qaraqalpaq klassik shayırların da shıǵarmaları tilinde de usırasadı:

Maypozda-Úzildik, Qanıkey bilán,
Qıpshaqtı biz bildik Tınıkey bilán,
Qańlıda Jańıl qız Qunıkey bilán,
Bulardıń búrshesi sendin sadaǵa (Ájiniyaz)

N.A.Baskakov qaraqalpaq tilindegi kishireytiwshi, erkeletiwshi “-qay” qosımtasın “-háy” degen tańlaq sózden payda bolǵan bolıwı itimal dep boljaydı [1:179]. Degen menen, A.N.Kononov bul pikirdiń isenimsiz ekenligin aytadı [2:128]. R.Kungurov “-kay” qosımtası ózbek tilinde kishireytiw mánisindegi qosımta dep qaraydı [3:83]. Biziń pikirimizshe de, R.Kungurov aytqanıday, kay affiksi ózbek tilinde kishireytiwshi mánidegi sózlerdi jasay alıw qásiyetine iye. Mısalı: *bola-bolakay*.

Menshikli adam atlarında ushırasatuǵın “-qay, -káy, -key” qosımtaları shıǵısı boyınsha dáslep mánili sóz bolıp, sońınan “bay, bek, xan, tay” sıyaqlı affiksoidlıq xızmetke ótken bolıwı itimal, sebebi bul qosımta menshikli adam atlarınıń dáslepki komponentinde de ushırasadı: *sultan İzzetdin Keyqawıs, sultan Alaeddin Keyqubad*.

Áyyemgi túrkiy tillerinde “key” – “bekkem, mıqlı”, tungús-manchjur tillerinde “qay” – “gúl” degen mánilerdi ańlatqan. Parsı tilinde “key” – “patsha”, “batır, qaharman”, “kiya”-“mırza, batır, qaharman” sıyaqlı mánilerdi bildiredi. Keltirilgen misallardaǵı “bekkem, mıqlı, gúl, patsha, batır, qaharman, mırza” mánisindegi sózlerdiń barlıǵı da menshikli adam atlarınıń turaqlı “key” parsı tilinen kelip kirgen bolsa kerek. Ol ulıwma hind evropa tillerine ortaqlıq desek te qátespeymiz. L.Blumfeld nemishe “kayser” sózi “imperator” degen mánini ańlatatuǵınlıǵın ayta kelip, orıssha “царь” sózi latinsha “qaysar” sózinen alınǵan dep kórsetedi. Ulıwma alǵanda, biz “key” ertede hind evropa tillerinde mánili sóz retinde jumshalıp, túrkiy tillerine, sońın ishinde, qaraqalpaq tiline menshikli adam atlarınıń dáslep bir komponenti sıpatında, sońınan “bay, beg, xan” hám t.b. sıyaqlı dáslepki mánisin joǵaltıp affiksoidqa aylanǵan degen juwmaqqa kelemiz.

Shet el hám jergilikli ádebiyatlardı analizlese, lingvistikada erkeletiwshi-kishireytiwshi birlikler haqqında kóplegen izertlewler alıp barılǵan. Erkeletiwshi-kishireytiwshi birlikler 50 den artıq tillerde izertlew obyektı bolıp esaplanadı. Soǵan qaramastan, onı lingvistikalıq universal dep qaray almaymız, sebebi, ol barlıq tillerde óz aldına birlik sıpatında qaralması múmkin.

Inglis tilin morfologiyalıq jaqtan “sap” til dep qaraw múmkin emes. Sonday-aq, onı analitikalıq yamasa sintetikalıq tiller qatarına da kirgize almaymız. Tek ǵana inglis tilinde analitizm hám sintetizm elementleri ushırasadı dep qaraǵanıımız durız. Inglis tilinde sóz dizbekleriniń ónimli qollanıwı bul tilde analitikanıń elementleri kóbirek ushırasatuǵınan derek beredi.

Inglis tilinde de menshikli adam atları erkeletiwshi-kishireytiwshi birliklerdiń affiksleri arqalı jasalıwı múmkin. Bundaǵı baslı maqset sóylewshiniń sol adamǵa bolǵan emociional-ekspressivlik sezim-tuyǵıların (erkeletiw) bildiriw hám doslıq atmosfera qalıplestiriw bolıp tabıladı.

Bizge málim bolǵanıday, inglis tilinde diminutiv birlikler morfologiyalıq jaqtan, tiykarınan, affiksaciya usılı arqalı payda boladı. Bul affikslerge -ie/-y (*girl-girlie, Tom-Tommy*), -let (*book-booklet*), -kin (*lamb-lambkin*), -ling

(*duck-duckling*), -ule (*spher-spherule*), -ock (*bull-bullock*), -ette (*cigar-cigarette*) hám ónimsiz suffiksler –er (*foster-fosterer*), -rel/erel (*cock-cockerel*), -o (*kid-kiddo*).

Joqarıda aytıp ótilgen suffikslerdiń ishinde adam atlarına jalǵanatuǵın suffiksler: ie/y. Mısalı: *Ann-Annie, Tom-Tommy, William-Willie/Willy/Billie, Elizabeth-Betty/Bettie/Betsy, Bernard/Bernie, Susan-Susie, Charles-Charlie, Katherine-Kathy/Katy/Katie*.

Sonıń menen, birge, bul suffiks mensinbew, kek etiw sıyaqlı negativ mánilerde de qollanıladı. Ásirese, er adam atlarında bul suffiks kemsitiw mánisin bildiriw, “ahmaq adam” degendi ańlatadı: *Charley– Charles* atınan, *Dobby – Robert* atınan, *Tommy-Thomson* atınan kelip shıqqan. “Silly Billy” dep atalǵan slengizm bolsa Angliyada XIX ásirde payda bolǵan bolıp, jergilikli yarmarkalardaǵı klounlarǵa qarata ayılǵan hám bul sóz qayta tiklenip aqmaq adamlarǵa ayılatuǵın bolǵan (*silly-Billy*) [4:39-43].

Sonday-aq, sleng sózliklerinde erkeletiwshi-kishireytiwshi affikslerdiń (ie/y) adamnıń aqlı qábiletlerin bildiriwshi jargonlardı ushıratıwımızǵa boladı: *stupidie, looney, buffy, divvy, dopey*.

Ayırım jaǵdaylarda ǵana adam atların atawda latin tilinen kirip kelgen mini - prefiksi kishireytiwshi mánini bildiriw keledi: *minicelebrity celebrity sózinen- a minor celebrity*. Sonday-aq, bul leksema obyektiv kishireytiwshilik mánis (jeterli emes tanıqlıqlıq) penen birge, subyektiv baha formasın da ańlatadı. Yaǵnıy bul adam óziniń ortalıǵında jeterli dárejede ataqa iye bolsa da, tanılǵan juldızlarday ataqlı emes degen mánide keledi [4:39-43].

Tómenдеgi kesteде (2-kestege qarań) inglisshe adam atlarında qollanılatuǵın erkeletiwshi-kishireytiwshi affikslerdiń gender ózgesheligi sáwlelengen. Inglis tilinde adam atlarına, tiykarınan, ie/y affiksleri qosılıp subyektiv baha formaları (erkeletiwshi-kishireytiwshi formalar) jasaladı hám bul affiks neytral esaplanıp, er adam atlarına da, hayal-qızlar atlarına da qosıladı.

2-keste

	Er adam atları	Hayal-qızlar atları
-ie	+	+
-y	+	+

Demek, kórinip turǵanıday, inglis tilinde adam atlarına qosılatuǵın erkeletiwshi-kishireytiwshi affiksler az. Bir ǵana –ie affiksi hám er adam atlarına, hám hayal-qızlar atlarına jalǵana alıw qásiyetine iye: *Ann-Annie, Susan-Susie, Robert-Robbie, Bernard-Bernie* h.t.b. –y affiksi de dál solay, neytral qásiyetke iye. Mısalı: *Bill-Billy, Katherine-Katy*.

Juwmaq. Solay etip, inglis hám qaraqalpaq tilleri shıǵısı jaǵınan túrli tiller toparına kirse de, olardıń uqsashılıqları ádewir kóp ekenliginiń gúwası boldıq. Bul eki tildi tereń úylene otırıw olardıń fonetikalıq, grammatikalıq, morfologiyalıq hám sintaksislik jaqtan sáykesligin analizledik. Atap aytqanda, antroponimika (grekshe ἄνθρωπος — adam hám ὄνομα — at (isim) yaǵnıy lingvistikaniń adam atların izertlewshi tarawın alıp qaraytuǵın bolsaq, adam atları hár eki tilde de (inglis hám qaraqalpaq) erkeletiwshi hám kishireytiwshi birliklerdiń arnawlı affiksleri járdeminde jasalıwı múmkinligi anıqlandı.

Ádebiyatlar

1. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. Т. II, ч. I. Фонетика и морфология. –Москва: Изд-во. АН СССР, 1952.
2. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. –Москва: Изд-во. АН. СССР, 1960.
3. Кунгуров Р. Субъектив баҳо формаларининг семантик ва стилистик хусусиятлари. –Тошкент: «Фан», 1980.
4. Ососкова А.С. Лексические диминутивные наименования лица в английском языке № 3 (75) 2021 с. 42. УДК 811.11 DOI: 10.35854/2541-8106-2021-3-39-43.
5. Сайымбетов О. Каракалпак тилинде меншикли адам атларының курамы хэм курылысы. Канд.дис. –Нөкис: 1998.

REZYUME. Ushbu maqolada qoraqalpoq va ingliz tillaridagi erkalash-kichraytirish affiks va affiksoidlarining gender oʻziga xosligi haqida soʻz etiladi. Erkaklar va ayollar ismlarida ishlatiladigan affiks va affiksoidlarining oʻziga xos funksiyalari va xususiyatlari berilgan.

РЕЗЮМЕ. В этой статье рассматривается о гендерной специфике ласкательно-уменьшительных аффиксов и аффиксоидов в каракалпакском и английском языках. Так же анализируются конкретные функции и характеристики аффиксов и аффиксоидов, используемых в мужских и женских именах.

SUMMARY. The scientific article presents gender specificities of diminutive affixes and affixoids in Karakalpak and English languages. The specific functions and characteristics of affixes and affixoids used in male and female names are also analyzed.

QARAQALPAQ LIRIKASÍNDÁ TUTAS KONTEKSTLI METAFORALAR

(J.Izbasqanov hám B.Genjemuratov dóretiwhiligi misalında)

A.E.Tilegenova – *tayanish doktorant*

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Tayanch soʻzlar: lirika, lirik qahramon, badiiy tasvir vositalari, metafora, kontekstli metafora.

Ключевые слова: лирика, лирический герой, тропы, метафора, контекстная метафора.

Key words: lyrics, lyrical hero, tropes, metaphor, contextual metaphor.

Kirisiw. Lirikalıq shıǵarmalarda metaforalar bir sóz yamasa sóz dizbeginiń mánisin astarlap, kúsheytip keliwi menen birge qosıqtıń ideyası, mazmunına qatnaslı bolıp ta, hátte, qosıqtıń ózi de tutas bir mazmundı ańlatıwshı metaforadan quralıwı múmkin. Bunı tutas kontekstli metafora dep atawǵa boladı. Bul metafora qosıq quramındaǵı bir sózdi awıstırıw menen sheklenbey, pútin mazmun hám ideyanı kórkemlep jetkerip beriwde tiykarǵı, sheshiwshi xızmetti atqaradı. Bunday qosıqlar quramında birneshe metaforalar bolıwına qaramastan olar hámmesi tiykarǵı metaforaǵa ǵárezli dóretiledi hám qosıq simvolliq yamasa allegoriyalıq xarakterge iye bolıwı da múmkin.

Tiykarǵı bólim. Qaraqalpaq poeziyasına 80-jıllar tolıqını menen kirip kelgen bir qatar talant iyeleri ishinde shayırılıq jolı hám stili menen búgingi kúnde ádebiyatımızdıń tulǵalarına aylanǵan J.Izbasqanov hám B.Genjemuratovlar lirikasındaǵı tutas kontekstli metaforalarga tallaw jasadıq.

Shayırlardıń lirikaların izertlew barısında metaforanıń obrazlarǵa, sóz hám sóz dizbekleri, qosıq ataması, pútin mazmunǵa qatnaslı qollanıwların úyrenip, metaforalıq qosıq – qosıqtıń mazmunlıq-logikalıq jaqtan metaforalıq usılda súwretleniw máselesi ayrıqsha diqqatqa ılayıq boldı. J.Izbasqanovtıń “Men – báhármen”, “Men – bir meteorit” qosıqların, B.Genjemuratovtıń “Nókis juwınıp atır”, “Tal haqqında romans”, “Sóz shaqaplarına” sıyaqlı qosıqların misal keltiriwge boladı. J.Izbasqanov dóretiwhiliginde tábiyat, onıń qubılısları, janlı-jansız bólekleri úlken áhmiyetke iye. Ol insan sezimleri, tirishilik filosofiyası, estetikalıq kózqarasların sawlelendiriwde tábiyat obrazlarınan paydalanıwdı dóretiwhilik jolındaǵı shayırlıq princip etip alǵan. Shayırdıń “Men – báhármen” dep baslanatuǵın qosıǵında:

Men – báhármen.

Qırawlarday tań aldındaǵı

Qaytıw aldındaǵı qáhármen.

Men – báhármen.

On segizge toǵan sulıwday
Álem gúleytuǵın máhálmen.

Men – tırnalarman.

Quwanıştan seslerim talıp,

Geyde jamǵır bolıp jırlarman... [1:44].

Qosıqta lirikalıq qaharman tábiyattıń bir bólegi sıpatında oǵan shıńısqı, geyde báhár máwsiminiń jıllı lebi, geyde gúller ashılatsuǵın shıraylı máhál, geyde párwazı, sesleri menen aspandı jańǵırtqan tırna, al geyde jawıńǵa aylanadı. Bulardıń barlıǵı jeke turıp ta da metafora bola aladı, biraq bul metaforalardıń hámmesi de báhár obrazı menen birikken, tábiyattıń sulıw máwsimin sawlelendiriwge xızmet etken sistemalı metaforalar. Tutas kontekstli metaforanıń ózgesheligi de sonda, metaforalardıń sanı qansha bolıwına qaramastan, hámmesi bir ǵana simvolliq obrazǵa ǵárezli bolıwında. Bul jerde báhár simvolliq obraz hám basqa barlıq metaforalar sol báhár obrazın, kórinisi, oǵan tán sıpatlardı, báhár hawasınıń lebin kórkem sawlelendiriwge xızmet etken. Lirikalıq qaharmanıń maqseti, umtılısları báhár sıyaqlı insanlardıń qálbine jılıw beriw, ishindegi gózzal sezimlerdi oyatıp, júreklerge muhabbat hám janlılıq, yosh alıp kiriw. Avtor báhárdıń tábiyiy gózzallıǵı hám tásirinen kelip shıǵıp lirikalıq qaharmanıń gumanistik ideyaların, joqarı estetikalıq sezimlerin sawlelendiriwde bul simvoldı, metaforalardı utımlı paydalanǵan. Metaforalar, simvol báhár obrazı hám lirikalıq qaharman tiykarında qalıplesken. “Metafora hám simvoldıń tiykarın obraz quraydı. Obraz tiykarǵı mánilik túsiniqlerdiń oshaǵı bolıp, olardıń dúzilisi bir-birinen parıqlanıwshı rejelerdiń óz ara tásirini (organikalıq yamasa dástúriy) – bildiriw usılı (belgilewshi) hám mazmunnan (belgilengen) ibarat. Metafora da, simvol da obrazǵa qatnaslı anıqlanadı” [2:23].

Qosıqtıń pútin mazmunlıq quramınıń simvolliq-metaforalıq usılda súwretleniw lirikalıq qaharmanıń ishki sezimlerin kórkem súwretlew menen birge avtorıń ideyaların jetkerip beriwde ayrıqsha ról oynaydı, yaǵnıy hám kúshli estetikalıq sezimler, hám ótkir gumanistik pikirler